

Nepriklausomos Lietuvos ekonominės ir socialinės raidos vingiai

Akad. Romas LAZUTKA

Pastaruoju metu įsitvirtino nuomonė, kad Lietuvos ekonominė raida stebėtinai sėkminga, nepaisant buvusių kelių negatyvių veiksnių – pandemijos, energijos išteklių krizės, infliacijos, šalia vykstančio karo ir kai kurių didžiųjų Europos Sąjungos šalių ekonominės stagnacijos. Kita vertus, politiniuose debatuose ir žiniasklaidoje reiškiamas nepasitenkinimas švietimo, sveikatos apsaugos, pensijų sistemomis. Šios sritys gali būti plėtojamos tik geriau jas finansuojant, o tam reikia mokesčių pertvarkos, kuri bus pradėta kitais metais. Šiame straipsnyje apžvelgsime pastarųjų dešimtmečių šalies ekonominės ir socialinės raidos bruožus ir jau priimtus sprendimus dėl mokesčių.

Dabar vasara, todėl siūlau lengvo stiliaus tekstą, nevargindamas mielių skaitytojų nei pernelyg gausia ir tikslia statistika, nei nuorodomis į jos šaltinius. Tėbus tai lengvas skaitinys, kuriame apibūdintos tik bendros šalies ūkinės ir socialinės raidos tendencijos. Gal taip jos bus net aiškesnės, o tikslumo pageidaujantis smalsus skaitytojas toliau minimus faktus arba jau žino, arba nesunkiai ras Lietuvos valstybės duomenų agentūros, Eurostato ar Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos tinklalapiuose.

Ekonominis augimas

Jau 2020 m. Lietuvos ekonomika pagal BVP vienam gyventojui rodiklį pasiekė pagrindinių Vakarų Europos šalių 1990 m. lygį. Taigi galima sakyti, kad Sąjūdžio laikų pažadas „gyvensime kaip švedai“ jau išsipildė. Tiesa, švedai tokį ekonomikos lygį buvo pasiekę mūsų nepriklausomybės atkūrimo metu, t. y. maždaug prieš trisdešimt metų. Dabar jie gyvena dar geriau. Mes vis dar vejamės, tačiau atsilikimas jau nebe du su puse karto, kaip buvo 1990-aisiais, o tik trečdaliu.

Lietuvos ūkinė raida pastarąjį trečdalį amžiaus nebuvo lengva. Pirmuoju nepriklausomybės penkmečiu šalis patyrė ypač gilų nuosmukį, vėliau – neigiamą 2000 m. Rusijos krizės ir 2008 m. pasaulinės finansų krizės poveikį. Tačiau pastarasis dešimtmetis Lietuvos ekonomikai buvo itin sėkmingas. Galima sakyti, kad tai Lietuvos ekonomikos aukso amžius. Pagal BVP vienam gyventojui Lietuva jau lenkia 9–10 ES šalių, priklausomai nuo skaičiavimo metodo. Aplenkta ne tik dauguma anksčiau komunistų valdytų šalių, bet ir Graikija bei Portugalija. Džiaugiantis, reikia pripažinti, kad pastarosios dvi šalys šiose lenktynėse kurį laiką žengė atbulomis.

Lietuvos BVP ir toliau auga sparčiau nei daugumoje ES šalių. Tiesa, ES šalių ekonominis augimas nėra pavyzdinis, palyginti su kai kurių kitų pasaulio dalių šalimis. Tipiška, kad labiau atsilikusių šalių augimas yra spartesnis. Tačiau gana sparčiai auga ir kai kurios turtingos, technologiškai pažangios valstybės. Todėl ir Lietuvos tolesnis artėjimas prie ES vidurkio, matyt, priklausys nuo mūsų ūkio technologinių pokyčių.

Ekonomikos raida lėmė ir darbo užmokesčio augimą. Pastaraisiais metais, įvertinus euro perkamosios galios skirtumus tarp šalių, vidutinis darbo užmokestis Lietuvoje siekia du trečdalius ES vidurkio. Tai ypač reikšmingas pastarojo dešimtmečio pasiekimas, nes ilgą laiką atsilikimas buvo labai didelis. Dar 2014 m. vidutinio darbo užmokesčio perkamoji galia Lietuvoje nebuvo pasiekusi 1990 m. lygio. Todėl dviženklis atlyginimų augimas kasmet yra savotiškas skolos grąžinimas darbuotojams. Jis pastebimai didina gyventojų vartojimo galimybes, o kartu mokesčiais papildo ir valstybės biudžetą bei socialinius fondus, nes darbo užmokestis ir su juo susijusios išlaidos yra pagrindinė mokesčių bazė.

Socialiniai praradimai

Būdinga, kad augant ekonomikai, t. y. materialiai turtėjant šalims, kartu gerėja ir socialiniai rodikliai – didėja gyventojų skaičius, gerėja jų sveikata, mažėja skurstančių gyventojų dalis, socialinės paslaugos tampa prieinamesnės ir kokybiškesnės.

Lietuvoje, deja, nemažai skaudžių socialinių problemų susigyvena su minėtais džiuginančiais ekonomikos pasiekimais. Pirmiausia jos susijusios su demografija. Kaip žinoma, iki 2018 m. šalyje vyko masinė emigracija. Pastaraisiais metais grįžtančių lietuvių skaičius jau šiek tiek viršija išvykstančiųjų, tačiau šis teigiamas balansas toli gražu neadekvatus buvusiam neigiamam.

Per pastaruosius dešimtmečius ne tik sumažėjo gyventojų skaičius, bet ir reikšmingai pasikeitė jų amžiaus struktūra. Visuomenėje labai sumažėjo darbingo amžiaus gyventojų. O gimstančių kūdikių skaičius nukrito nuo 56 tūkst. 1990 m. iki 20 tūkst. 2023 m. Tai lemia ne tik tai, kad moterys vidutiniškai mažiau gimdo, bet ir tai, kad dėl ankstesnės emigracijos labai sumažėjo jaunų moterų skaičius. Dabar gimdymo amžiaus sulaukia prieš dešimtmetį ar du išvežti vaikai. Jie jau suaugo ir gimdo, bet ne Lietuvoje. Nerimą kelia ateinantys dešimtmečiai. Šiuo metu gimusių 20 tūkst. kūdikių po 30–40 metų pagimdys tik, galbūt, apie 12 tūkst. vaikų, jei gimstamumo lygis išliks toks pats. Net sunku įsivaizduoti ateinančių kartų gimstamumo skaičius, o vėliau ir bendrą gyventojų skaičių.

Dramatiškas emigracijos augimas kartu su gimstamumo mažėjimu kelia esminį tautos išlikimo klausimą. Be to, emigracija daro neigiamą poveikį šalies ekonomikai, silpnina šalies ūkio pasiekimus. Jei emigrantai laikomi žmogiškojo kapitalo nuostoliais, pastarieji, ekonomistų vertinimu, galėjo viršyti naudą, kurią Lietuva gavo iš ES dotacijų ir užsienio šalių investicijų į ekonomiką.

Pastaraisiais metais susiklostė aplinkybės, kurios sustabdė gyventojų skaičiaus mažėjimą ir jis net šiek tiek ūgtelėjo. Tos aplinkybės – tai karo pabėgėlių srautas iš Ukrainos, geresnio gyvenimo ieškantys darbo imigrantai iš kelių kitų buvusios Sovietų Sąjungos šalių ir mažiau – iš tolimesnių pasaulio kraštų. Verslo įmonės ir jų asociacijos reikalauja, kad valdžia tokiems imigrantams duris laikytų atviresnes. Skundžiamasi darbo jėgos stoka ir įrodinėjama imigracijos ekonominė nauda.

Suprantamas verslo organizacijų noras turėti didesnę darbo jėgos pasiūlą, rinktis iš didesnio skaičiaus ir mažiau reiklių darbo ieškančių žmonių. Tačiau šalies interesai ne visada sutampa su atskirų interesų grupių siekiais. Europos Komisijos ataskaita „Projecting the net fiscal impact of immigration in the EU“ („Grynojo fiskalinio imigracijos poveikio ES prognozavimas“) parodė, kad skaičiuojant imigrantų viso gyvenimo finansinį indėlį valstybei ir iš jos gautą naudą, vienareikšmio teigiamo balanso nėra. Kitaip tariant, daugumoje šalių imigrantai valstybei nesumoka daugiau mokesčių nei pasinaudoja valstybės finansuojamomis paslaugomis bei mokamomis piniginėmis išmokomis. Teigiamo balanso galima tikėtis

nebent iš migrantų tarp ES šalių, bet ne iš trečiųjų šalių. Be to, kadangi vietiniai gyventojai sudaro visuomenės daugumą, daroma išvada, kad galiausiai ES šalims tenka pasikliauti savo jėgomis.

Ne labiau optimistiniai ir atskirų šalių tyrimų rezultatai. Štai Nyderlanduose atliktas tyrimas „The Long Term Fiscal Impact of Immigrants...“ („Ilgalais imigrantų fiskalinis poveikis...“) (Beek, Hartog, Kreffer, Roodenburg, 2024) parodė, kad tik apie 20 proc. imigrantų per visą gyvenimą suteikia teigiamą fiskalinį indėlį šaliai. Vienas imigrantas ne iš Vakarų šalies vidutiniškai per savo gyvenimą Nyderlandų valstybei kainuoja apie 167 tūkst. eurų. Danijos finansų ministerija 2019 m. paskelbė, kad imigrantai ne iš Vakarų šalių gavo už tris milijardus eurų daugiau išmokų ir paslaugų nei sumokėjo mokesčių.

Be neigiamų demografinių tendencijų, Lietuvoje ryškios ir kitos socialinės problemos – viena didžiausių pajamų nelygybių ir skurdo rizikos lygių ES, dideli gyvenimo trukmės ir išsilavinimo skirtumai tarp lyčių.

Statistiniai ekonominės ir socialinės raidos duomenys rodo Lietuvos visuomenei būdingą individualaus ir kolektyvinio (viešojo) vartojimo santykio specifiką. Pagal individualų vartojimą (t. y. kai išlaidas tiesiogiai dengia patys gyventojai), Lietuva beveik pasiekė ES vidurkį. Tačiau kolektyvinio vartojimo, kuris finansuojamas iš valstybės biudžeto ir socialinių fondų, srityje Lietuva yra viena iš atsiliekančių ES šalių. Taip yra todėl, kad valstybė santykinai mažai surenka mokesčių ir todėl nepajėgi apmokėti gyventojams pakankamai viešųjų paslaugų. Už jas gyventojams dažniausiai tenka mokėti patiems. Tai ir sparčiai augančios pacientų priemokos, ir tėvų išlaidos korepetitoriams samdyti bei mokėjimai privačioms mokykloms. Tokios išlaidos didina individualų vartojimą, tačiau jo dydis rodo ne tik gyventojų gerovę, bet ir sunkumus gauti kokybiškas viešąsias paslaugas, už kurias piliečiai jau sumoka mokesčiais valstybei. Sudėjus privačias ir viešąsias išlaidas, šios paslaugos gyventojams tampa brangesnės, nei kainuotų, jei būtų finansuojamos vien iš valstybės biudžeto, o pasiekiamą kokybę galėtų būti ne prastesnė. Svarbios ir socialinio teisingumo bei visuomenės dekonsolidacijos pasekmės, kai elitas atsiskiria nuo likusios tautos dalies ir nebesuinteresuotas viešosiomis paslaugomis, nepalaiko mokesčių pertvarkų, kurios leistų geriau plėtoti sveikatos ir socialinę apsaugą, švietimą ir mokslą.

Lietuvos valstybės santykinai ribotos pajamos iš mokesčių graso vis augančiomis palūkanomis už valstybės skolą. O trys pagrindinės socialinės politikos sritys – socialinė apsauga, sveikatos priežiūra ir švietimas – finansuojamos nepakankamai. Socialinės apsaugos finansavimo stoka, pirmiausia, ypač pasireiškia labai plačiu skurdo paplitimu tarp vyresnio amžiaus žmonių: beveik 40 proc. pensininkų pajamos nesiekia skurdo rizikos ribos, kuri šiais metais vienišam asmeniui siekia apie 730 eurų. Pensinio amžiaus gyventojų pajamos sudaro tik du trečdalius darbingo amžiaus gyventojų pajamų. ES vidutiniškai šis santykis yra 90 proc. Toks pajamų svyravimas žmogaus gyvenimo ciklo etapuose (jaunystėje, vidutiniame amžiuje ir senatvėje) nėra racionalus, o be adekvačios socialinės apsaugos jo įveikti neįmanoma.

Sveikatos apsaugos srityje nepakankamas valstybės finansavimas pasireiškia santykinai didelėmis asmeninėmis gyventojų išlaidomis sveikatos paslaugoms ir vaistams. Dėl to didėja ir sveikatos nelygybė. Yra žinomas dėsningumas – sveikata koreliuoja su pajamomis. Užduotis valstybei – per viešąją sveikatos apsaugos sistemą sumažinti šiuos skirtumus. Tačiau nepakankamai finansuodama ligonių kasas, valstybė funkcijas atlikti nepajėgia.

Dažnai kartojama, kad Lietuva švietimui skiria pakankamai lėšų. Tačiau Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) duomenimis, vidutinės lėšos vienam moksleiviui ar studentui Lietuvos mokyklose ir universitetuose yra mažesnės nei vidutiniškai šios organizacijos šalyse narėse. Nepakankamas ugdymo įstaigų finansavimas, netenkinama mokymo aplinka ir kokybė skatina tėvus vis dažniau samdyti privačius mokytojus ir rinktis vaikus leisti į privačias mokyklas. Tai didina vaikų

galimybių skirtumus – prestižinės studijos ir vėliau kokybiškiausios bei visuomenės raidą labiausiai lemiančios darbo vietos tampa prieinamos tik aukštesnio socialinio sluoksnio jaunimui.

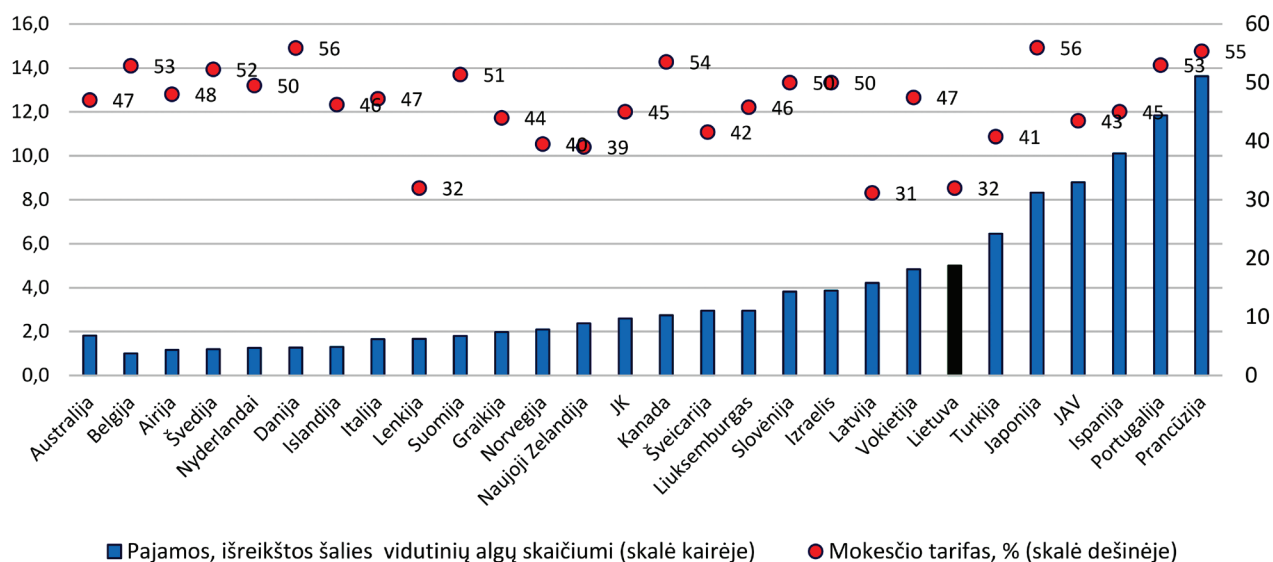
Pastangos didinti valstybės pajamas

Valstybės pajamų stoka pripažįstama didžiųjų politinių partijų. Praėjusios kadencijos Vyriausybė bandė reformuoti mokesčių sistemą. Tiesa, užduotis buvo tarpinė – sukurti teisingesnę mokesčių sistemą, o pakeitimus, kurie padidintų įplaukas į valstybės biudžetą, siūlyti vėliau. Tačiau dėl politinių nesutarimų nepavyko žengti net pirmojo žingsnio. Naujoji valdžia sugebėjo priimti mokesčių įstatymų pakeitimus, kuriais siekiama didesnio teisingumo ir valstybės pajamų augimo. Toliau apžvelgsime kelis reikšmingiausius mokesčių pakeitimus, kurie įsigalios nuo 2026 m.

Gyventojų pajamų mokesčio (GPM) įstatymo pataisomis įvestas didesnis pajamų apmokestinimo progresyvumas ir didesnių GPM tarifų taikymas bendrai metinei visų rūšių pajamų sumai (išskyrus dividendus ir socialines išmokas): pajamų daliai, neviršijančiai 36 vidutinių darbo užmokesčių (VDU) dydžio sumos, – 20 proc. su išimtimis: ne iš darbo santykių gautai pajamų daliai, neviršijančiai 12 VDU dydžio sumos, – 15 proc.; metinei pajamų daliai, viršijančiai 36 VDU dydžio sumą, bet neviršijančiai 60 VDU dydžio sumos, – 25 proc.; metinei pajamų daliai, viršijančiai 60 VDU dydžio sumą, – ribinis (maksimalus) tarifas – 32 proc.

Vertinant Lietuvoje pasirinktą ribinį progresinį gyventojų pajamų mokesčio tarifą ir pajamų lygį, nuo kurio jis įsigalioja, matome, kad tarptautiniame kontekste Lietuvos pajamų apmokestinimas išlieka nuosaikus. 32 proc. mokesčio tarifas yra vienas mažiausių – daugumoje šalių jis svyruoja nuo 40 iki 55 proc. (1 pav.). Mokesčio nuosaikumą rodo ir kita jo charakteristika, t. y. pajamų lygis, nuo kurio pradamas taikyti maksimalus tarifas. Daugelyje šalių tas lygis yra 1,5–4 VDU intervale, o Lietuvoje – net 5 VDU. Šalyse, kuriose pajamų lygis ribiniam tarifui yra aukštesnis nei Lietuvoje, taikomi daug didesni tarifai – 40–50 proc. Taigi, gyventojų didelių pajamų apmokestinimo praktika Lietuvoje yra palanki jų gavėjams, todėl gąsdinimai, kad ji gali paveikti kvalifikuotų darbuotojų emigraciją, nėra pagrįsti.

1 pav. Progresiniai pajamų mokesčio tarifai ir pajamų slenkstis, virš kurio jie taikomi EBPO šalyse 2023 m.

ŠALTINIS: OECD. Personal income tax – top statutory rate and marginal tax rate for employees at the earnings threshold where the top statutory personal income tax rate first applies.

1 lentelė. Gyventojų pajamų mokesčio tarifų taikymas gyventojų pajamų grupėms

Metinės pajamos, VDU kartai	Vidutinės mėnesinės pajamos, tūkst. eurų	Mokesčio tarifas	Mokesčio mokėtojų proc.	Gaunamų pajamų proc.	Mokesčio padidėjimas nuo papildomo 1 000 eurų virš ribinės sumos, eurai
iki 12 VDU	iki 2,3		67,5	33,6	0
12–36 VDU	2,3–6,9	20	29,7	50,9	0
36–60 VDU	6,9–11,5	25	2,1	8,8	50
60 VDU	11,5+	32	0,6	6,7	70

ŠALTINIS: Finansų ministerijos raštas.

Padidinti GPM tarifai paveiks labai nedidelę gyventojų dalį. 1 lentelėje pateikti duomenys rodo, kad penkių proc. padidėjimas virš pagrindinio 20 proc. mokesčio tarifo gali tecti tik apie 2,7 proc. (2,1 proc. plius 0,6 proc.) gyventojų pajamų mokesčių mokėtojų, o dar papildomi 7 proc. gali tecti tik 0,6 proc. mokesčių mokėtojų.

Keičiant GPM, numatyta individualios veiklos pajamas įtraukti į bendrą progresinį apmokestinimą, tačiau kartu išlaikyti mažesnių pajamų apmokestinimo režimą individualios veiklos pajamoms, neviršijančioms 42 500 eurų sumos, ir taikyti 20 proc. tarifą; individualios veiklos pajamoms, kurios neviršija 20 tūkst. eurų per metus, taikyti 15 proc. tarifą.

Mokesčių politika reikšmingai lemia užimtumo formos pasirinkimą – būti samdomu darbuotoju ar savarankiškai dirbančiu asmeniu (užsiimti individualia darbine veikla). Empiriniai tyrimai rodo, kad asmenys dažnai keičia savo užimtumo statusą, reaguodami į skirtingą mokesčių režimą. Toks mokesčių nulemtas elgesys gali sukelti efektyvumo praradimą.

Be to, skirtingi apmokestinimo režimai gali paskatinti darbo formos pasirinkimą (samdomas darbuotojas ar savarankiškai dirbantis asmuo), o tai gali neigiamai paveikti valstybės biudžeto pajamas. Teoriškai laikoma, kad mokesčių arbitražas – veiklos formos keitimas siekiant sumažinti mokesčių našą – lemia užimtumo formų pasirinkimą. Verslai skatinami sudaryti sutartis, mažinančias mokesčių našą daliai darbuotojų, tačiau tai kartu mažina ir valstybės mokestines pajamas.

Finansų ministerijos duomenimis, gyventojai, kurių metinės pajamos siekia iki 60 VDU, t. y. iki 11 500 eurų per mėnesį, tik labai nedidelę dalį pajamų gauna ne darbo užmokesčio forma, t. y. jų pajamos iš individualios veiklos ir kitų šaltinių (nuomos, palūkanų, turto vertės prieaugio ir kt.) vidutiniškai sudaro ne daugiau kaip 10 proc. visų pajamų. Gyventojų, kurių pajamos viršija 11 500 eurų per mėnesį, individualios veiklos ir kitos pajamos sudaro apie 40 proc. visų pajamų. Kaip minėta anksčiau, tokių mokesčių mokėtojų dalis sudaro tik apie 0,6 proc.

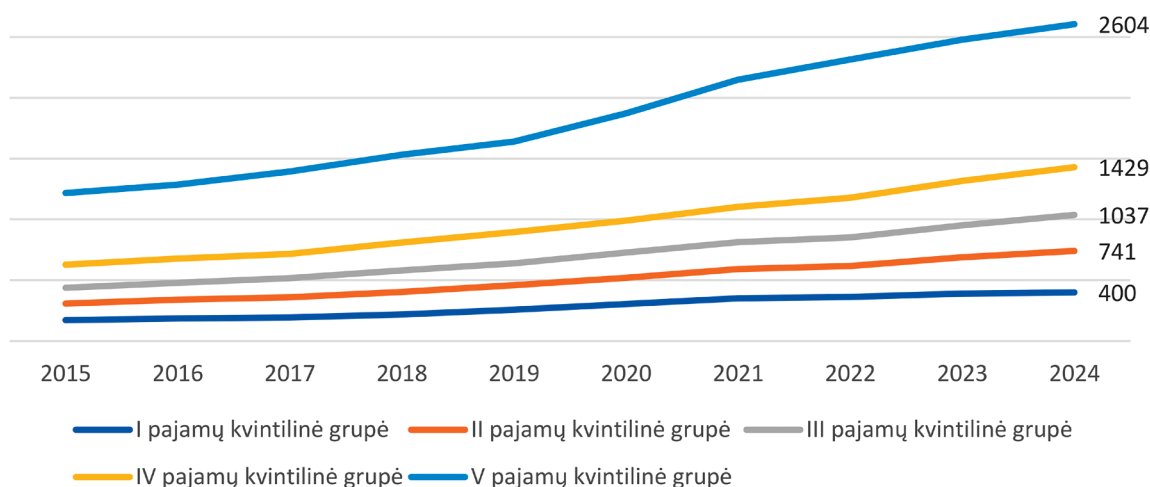
Finansų ministerijos skaičiavimais, pagrindinis GPM pakeitimo rezultatas numatomas toks: apie 33 tūkst. mokesčių mokėtojų, kurių metinės pajamos siekia nuo 6 900 ir 11 500 eurų, papildomai sumokėtų apie 40 mln. eurų (vidutiniškai po 100 eurų per mėnesį), daugiausia dėl padidinto mokesčio tarifo iki 25 proc. taikymo darbo užmokesčiui. 10 tūkst. gyventojų, gaunančių pajamas, viršijančias 11 500 eurų per metus, papildomai sumokėtų apie 150 mln. eurų (vidutiniškai po 1 250 eurų per mėnesį).

Esant didesniai aukštesnių pajamų, nepriklausomai nuo jų rūšies, apmokestinimo progresyvumui ir išlaikant individualios veiklos apmokestinimo režimą metinėms pajamoms iki 35 tūkst. eurų, būtų sumažintas mokestinės naštos atotrūkis tarp asmenų, vykdančių individualią veiklą, ir asmenų, gaunančių pajamas pagal darbo sutartis.

Finansų ministerijos Aiškinamajame įstatymo pakeitimo rašte pažymima, kad siūlomi mokesčių pakeitimai Lietuvoje pajamų nelygybę sumažintų labai nežymiai – tik 0,3 procentinio punkto. Lietuvoje išlieka labai didelis pajamų atotrūkis tarp turtingiausios – penktos – gyventojų kvintilės ir gretimos, t. y. – ketvirtos (2 pav.). Šiose kvintilėse socialinės išmokos neturi reikšmingos įtakos – pajamų dydį lemia darbo ir kita ekonominė veikla. Jas galima efektyviai perskirstyti tik mokesčių sistema.

Aptariamų įstatymo pataisų nereikšmingas poveikis bendrai pajamų nelygybei, matuojamai pajamų kvintilių santykiu, lemia tai, kad didesni pajamų mokesčio tarifai aprėps labai nedidelę gyventojų grupę. Kaip minėta anksčiau, 33 tūkst. gyventojų gali būti pritaikytas 25 proc. ir 10 tūkst. – 32 proc. pajamų mokesčio tarifas, t. y. iš viso apie 1,5 proc. gyventojų. Dėl padidinto mokesčio šių asmenų disponuojamos pajamos sumažės, tačiau tai turės menką įtaką penktos kvintilės, kurią sudaro 20 proc. visų gyventojų, vidutinėms pajamoms.

2 pav. Ekvivalentinės disponuojamosios namų ūkio pajamos per mėnesį kvintilėse, eurai

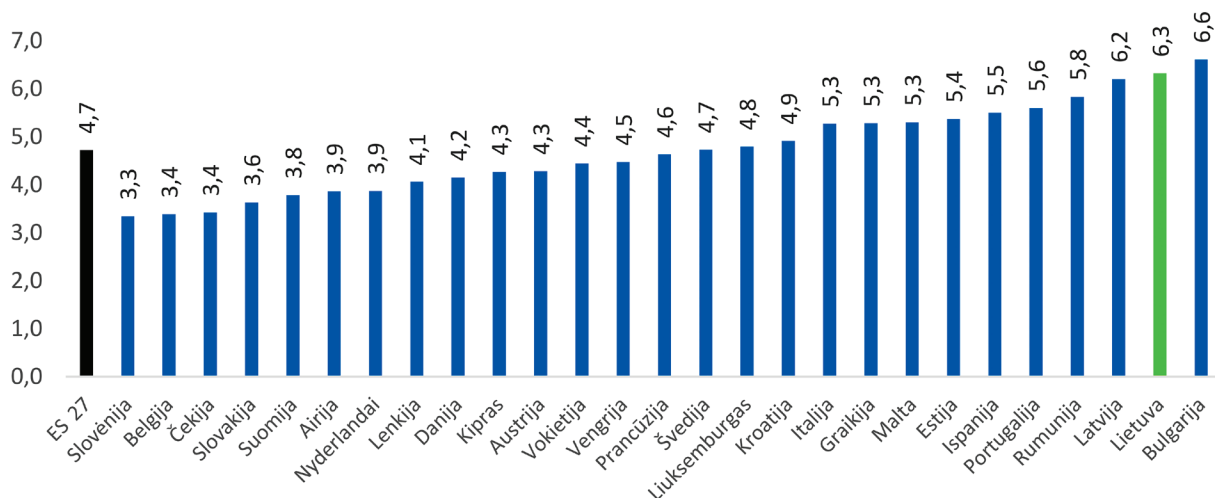
ŠALTINIS: Oficialiosios statistikos portalas.

Pateikti įstatymo pakeitimai neturės pastebimo poveikio Lietuvos gyventojų pajamų kvintiliniam pasiskirstymui ES šalių kontekste (3 pav.), tačiau labai nedidelė, didžiausias pajamas gaunanti gyventojų dalis papildomai prisidės prie valstybės pajamų augimo.

Mokesčių pakeitimų pakete yra ir pelno mokesčio tarifo didinimas. Šiuo metu standartinis *pelno mokesčio tarifas* yra 16 proc. Mažoms įmonėms, žemės ūkio kooperatinėms bendrovėms ir pajamų daliai, gautai komercializuojant mokslinių tyrimų ir eksperimentinės plėtros sukurtą turtą, taikomas lengvatinis 6 proc. pelno mokesčio tarifas. Dividendai ir kitos pajamos iš paskirstytojo pelno apmokestinami taikant 16 proc. pelno mokesčio tarifą. Nuspręsta šiuos tarifus padidinti vienu procentiniu punktu, atitinkamai iki 17 proc. ir 7 proc.

Dėl pelno mokesčio tarifų pakeitimo įmonėms didės pelno mokesčio našta. Tačiau kartu numatytos ir kai kurios palankios sąlygos įmonėms. Suteikta teisė taikyti *momentinį nusidėvėjimą ilgalaikio turto*, skirto produktyvumui didinti, technologiniam atsinaujinimui, inovacijoms diegti – tai skatina investicijas į pažangą orientuotą veiklą. Siekiant sudaryti palankesnes sąlygas smulkiajam verslui kurtis ir plėstis, numatyta nuo vieno iki dvejų metų pailginti laikotarpį, kuriuo naujai įregistruotų įmonių uždirbtam pelnui būtų taikomas 0 proc. pelno mokesčio tarifas.

3 pav. Pajamų nelygybė ES šalyse 2023 m.
(penktadalio turtingiausių ir vargingiausių gyventojų pajamų santykis, %)

ŠALTINIS: Eurostat.

Pagal GPM įstatymo pataisas dividendų nenumatoma įtraukti į bendrai progresiniais tarifais apmokestinamas gyventojų pajamas. Korporacijų pelno ir dividendų mokesčių tarifų derinimas EBPO šalyse yra nevienodas, nes kiekviena šalis vykdo savo fiskalinę politiką. Tačiau apmokestinant dividendus, paprastai atsižvelgiama, kad jie yra paskirstytas pelnas, kuris jau buvo apmokestintas įmonės lygmeniu. Svarbu vertinti ne tik atskirus pelno ir dividendų mokesčių tarifus, bet ir bendrą efektyvų apmokestinimą – integruotą mokesčio tarifą (angl. *integrated tax rate*). Pirmiausia apmokestinamas įmonės pelnas, tada akcininkų dividendų mokestis apskaičiuojamas nuo paskirstyto pelno dydžio, t. y. sumos, likusios po jo apmokestinimo įmonės lygmeniu.

Tiek pelno, tiek dividendų mokesčių tarifai įvairiose šalyse labai skiriasi. Ne mažiau skiriasi ir integruotas pelno bei dividendų mokesčių tarifas – jis svyruoja nuo 20 proc. iki beveik 60 proc. Bendra tendencija – tarifai didesni Vakarų Europos šalyse, mažesni – Rytų, nors yra ir išimčių.

Lietuvos integruotas tarifas tarptautiniame kontekste nėra didelis. Kaip minėta, GPM įstatymo pataisose atsisakyta dividendų mokestį įtraukti į bendrą pajamų krepšelį, kuris apmokestinamas progresiniu tarifu. Tai atitinka bendrą tendenciją – dividendams retai taikomi keli mokesčio tarifai.

Lietuvoje didesnis dividendų apmokestinimas (gal ir jų įtraukimas į bendrą gyventojų pajamų krepšelį) atvertų galimybę padidinti valstybės pajamas. Tačiau paprastai laikoma, kad dividendų mokesčiai daro reikšmingą įtaką investicijoms. Standartinis ekonominės teorijos argumentas – aukštesni dividendų mokesčiai mažina akcininkų gaunamą grynąją grąžą, todėl mažėja jų paskatos investuoti į dividendus mokančias įmones. Pavyzdžiui, EBPO pažymi, kad kai šalys suvienodina ar sumažina bendrą pelno ir dividendų apmokestinimo lygį, tai padeda gerinti investicijų klimatą ir pritraukti daugiau tiesioginių užsienio investicijų. Priešingai, didesnis dividendų apmokestinimas gali lemti neefektyvų kapitalo paskirstymą bei paskatinti įmones reinvestuoti pelną, užuot išmokėjus dividendus.

Tačiau kai kurie tyrimai kvestionuoja šį požiūrį. Skiriama tradicinė ir naujoji dividendų apmokestinimo teorijos. Pagal tradicinę teoriją, dividendų apmokestinimas reikšmingai sumažina investavimo paskatas, o pagal naująją – investuotojai dividendus vertina neutraliai, nes mokesčiai jau įtraukti į prekių ar paslaugų kainą.

Pavyzdžiui, ištyrus dividendų mokesčių mažinimą Jungtinėse Amerikos Valstijose 2003 m., nustatyta, kad šis sumažinimas padidino investuotojų kapitalo vertę ir paskatino dividendų mokėjimą, o tai

galimai turėjo teigiamą netiesioginį poveikį investicijoms. Kito tyrimo rezultatai parodė, kad didesni dividendų mokesčiai lemia mažesnį akcinio kapitalo naudojimą ir didesnį skolintų lėšų intensyvumą, o tai gali lemti mažesnį ilgalaikį investicijų stabilumą.

Įmonės dažnai finansuoja investicijas iš nepaskirstytojo pelno, o ne iš naujai pritraukto nuosavo kapitalo, todėl dividendų mokesčių tarifai dažnai neturi tiesioginės įtakos investicinių projektų sprendimams. Rudo A. De Muj (Ruud A. De Mooij) ir Sjefo Ederveno (Sjef Ederveen) tyrimas parodė, kad nors pelno mokesčiai turi aiškų neigiamą poveikį tiesioginėms užsienio investicijoms, dividendų mokesčių įtaka yra daug silpnesnė arba statistiškai nereikšminga. Tai rodo, kad investuotojai vertina ne vien galutinį pajamų apmokestinimą, bet ir kitus veiksnius (teisinę sistemą, darbo kaštus, rinkos dydį).

Taigi teiginys, kad didelis dividendų apmokestinimas daro lemiamą poveikį investicijoms, sulaukė nemažai kritikos akademinėje literatūroje. Šie tyrimai rodo, kad didelis dividendų apmokestinimas savaime nėra lemiamas veiksnys investicijoms, ypač globalizuotame ir sudėtingame finansiniame pasaulyje, kur investuotojai reaguoja į platesnį rizikos, grąžos ir reguliavimo veiksmų spektrą. Kritikai pabrėžia, kad investicinius sprendimus pirmiausia lemia pelningumo perspektyvos, makroekonominė aplinka ir kapitalo prieinamumas, o ne vien tik galutinis akcininko apmokestinimas.

Lietuvos kontekste, keičiant GPM, pelno ir dividendų apmokestinimą, tokio pobūdžio išvados vertingos tuo, kad didelių darbo pajamų, kurioms taikomi aukštesni mokesčio tarifai, gavėjai gali bandyti siekti arbitražo perkeliant dalį darbinių ar individualios veiklos pajamų į dividendus.

Ko gero, daugiausia diskusijų visuomenėje sukėlė Nekilnojamojo turto mokesčio (NTM) įstatymo pakeitimai. Tačiau jie nėra labai reikšmingi. Paprastai NTM būtinumas grindžiamas ekonominiu efektyvumu, pajamų paskirstymo teisingumu, stabilumu ir administravimo paprastumu. Šie argumentai dažnai aptariami ir tarptautinėse organizacijose, ir akademinėje literatūroje.

NTM laikomas mažiau ekonominius sprendimus iškreipiančiu nei kiti mokesčiai, nes nekilnojamasis turtas yra nejudrus ir sunkiai slepiamas. Tai leidžia užtikrinti stabilias pajamas vietos valdžios institucijoms. NTM gali būti progresinis, nes didesnės vertės nekilnojamasis turtas dažnai priklauso turtingesnėms šeimoms. Šis mokestis padeda mažinti turtingų nelygybę ir užtikrinti, kad vietinės viešosios paslaugos ir infrastruktūra būtų finansuojamos iš tų, kurie turi daugiau turto. Vietos valdžios institucijų atsakomybę ir skaidrumą gali kontroliuoti vietos rinkėjai, nes gyventojai tiesiogiai mato, kaip jų sumokėti mokesčiai prisideda prie bendruomenės gerovės.

Teigiamas mokesčio įstatymo pataisų aspektas – iki šiol NTM rinkimas į valstybės biudžetą bent iš dalies keičiamas ir dalis jo bus nukreipta į savivaldybių biudžetus. Tačiau kita dalis – iš antro ir paskesnio turto – bus mokama į valstybės biudžetą.

Kitas naujojo NTM reguliavimo aspektas – mokesčio tarifai. Pagal galiojantį NTM įstatymą fiziniams asmenims nuosavybės teise priklausančiam ar jų įsigyjamam nekomercinės paskirties nekilnojamajam turtui taikomas progresinis apmokestinimas, priklausomai nuo turto mokestinės vertės:

- bendra tokio nekilnojamojo turto vertė iki 150 tūkst. eurų neapmokestinama;
- nekilnojamojo turto vertės daliai, viršijančiai 150 tūkst. eurų, tačiau neviršijančiai 300 tūkst. eurų, taikomas 0,5 proc. mokesčio tarifas;
- nekilnojamojo turto vertės daliai, viršijančiai 300 tūkst. eurų, tačiau neviršijančiai 500 tūkst. eurų, taikomas 1 proc. mokesčio tarifas;
- nekilnojamojo turto vertės daliai, viršijančiai 500 tūkst. eurų, taikomas 2 proc. mokesčio tarifas.

Tai gana dideli tarifai tarptautiniame kontekste ir jie gali turėti neigiamų pasekmių būsto rinkai. Šios pasekmės gali pasireikšti įvairiais būdais: sumažėjusiu būsto prieinamumu, investicijų mažėjimu, rinkos nestabilumu ir socialinėmis problemomis. NTM padidina bendras būsto savininkų išlaidas ir sukelia sunkumų tiems, kurių pajamos yra mažos ir fiksuotos. Tai gali sumažinti būsto prieinamumą ir sukelti

socialinę įtampą. Aukšti NTM tarifai gali sumažinti investuotojų suinteresuotumą nekilnojamojo turto rinką, nes mažina investicijų grąžą, ypač tiems, kurie investuoja į nekilnojamąjį turtą nuomos tikslais. Tai gali lemti mažesnę būsto pasiūlą ir didesnę nuomos kainų svyravimą bei augimą.

Kol kas, pagal įprastai taikomus kriterijus, NTM Lietuvoje nebuvo aukštas – jis sudaro nedidelę namų ūkių pajamų dalį, taip pat nenustatytas neigiamas poveikis nekilnojamojo turto rinkai. Tačiau tai buvo dėl labai siauro mokesčio taikymo tik nedidelei ir labiausiai pasiturinčiai gyventojų grupei. Kylant apmokestinamo būsto vertėms ir dėl to plečiantis mokesčio taikymo sričiai, tokie neigiami poveikiai ilgainiui gali pasireikšti. Todėl mokesčio tarifų peržiūra mažinimo linkme yra pagrįsta.

NTM pataisomis buvo siekiama išplėsti nekilnojamojo turto mokesčio bazę, peržiūrint fizinių asmenų nekomercinės paskirties nekilnojamojo turto vertei taikomus tarifus bei jų ribas ir nustatant mokesčio lengvatą gyvenamajam būstui, kuriame deklaruota gyvenamoji vieta. Savivaldybių tarybos galės nustatyti pagrindinio gyvenamojo būsto mokestinės vertės neapmokestinamąjį dydį ir tarifą nuo 0,1 proc. iki 1 proc.

Ši projekto dalis atitinka pagrindinius NTM principus: lėšos nukreipiamos savivaldybių reikmėms, lengvatos ir tarifai leidžia atsižvelgti į socialinio teisingumo principą. Vis dėlto pajamų dydis nėra prognozuojamas, nes jis priklausys nuo konkrečių kiekvienos savivaldybės sprendimų dėl mokesčio parametrų.

Keletas pastabų dėl NTM tarifų, remiantis tyrimais kitose šalyse. NTM tarifai ir progresyvumas įvairiose valstybėse labai skiriasi – tai priklauso nuo bendros šalies mokesčių sistemos, vietos valdžios politikos ir ekonominių sąlygų. Tarptautinio valiutos fondo duomenimis, maksimalus nominalus tarifas paprastai svyruoja nuo 1 proc. iki 3 proc. turto vertės. Tačiau efektyvūs tarifai dažnai būna mažesni dėl turto vertinimo metodikos ir taikomų išimčių. Išimtyms taikomos siekiant apsaugoti mažas pajamas gaunančius gyventojus, kad jie nebūtų per daug apmokestinami už savo būtinąjį (dažnai vienintelį) gyvenamąjį turtą.

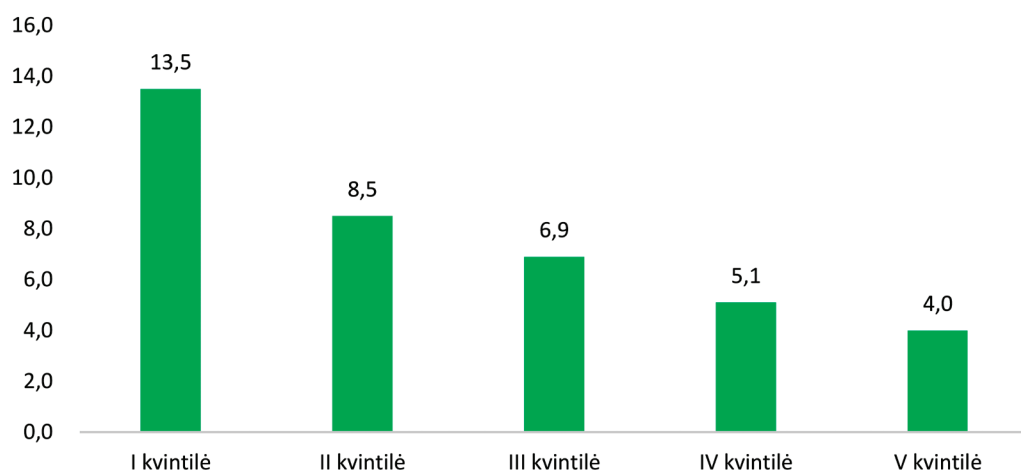
JAV ir Kanadoje atlikti tyrimai rodo, kad nekilnojamojo turto mokesčio tarifai, viršijantys 1,5–2 proc. turto vertės, gali reikšmingai sumažinti investuotojų pelningumą ir atgrasyti nuo naujų investicijų. Žemesni nei 1 proc. tarifai dažniausiai nėra ribojantys investicijas. Europos šalyse atliktas tyrimas parodė, kad tarifai, viršijantys 2 proc. nekilnojamojo turto vertės, mažina investuotojų suinteresuotumą ir būsto pasiūlą. Net ir mažesni tarifai gali turėti neigiamą poveikį, jeigu kartu yra ir didelių su būsto išlaikymu susijusių kaštų (priežiūros, administravimo išlaidos). Jungtinėje Karalystėje nustatyta, kad NTM tarifas virš 1,5 proc. pradeda mažinti investicijų apimtį būsto rinkoje, ypač jei tuo metu yra didelės palūkanų normos ir kiti kaštai. Žemesni tarifai dažniausiai neturi reikšmingo neigiamo poveikio.

Vykstant diskusijoms dėl mokesčių pakeitimų, valdžiai buvo siūloma didinti pridėtinės vertės mokesčio (PVM) tarifą. Tačiau Lietuvoje, kaip žinoma, vartojimo mokesčiai sudaro ypač didelę dalį valstybės pajamų, jie yra mažai diferencijuoti pagal prekių grupes, kas yra būdinga kitoms šalims. 4 pav. parodo, kad mažiausias pajamas gaunančiam penktadaliui gyventojų PVM sudaro daugiau kaip tris kartus didesnę jų pajamų dalį, nei didžiausias pajamas gaunančiųjų grupėje. Taigi PVM didinimas dar labiau padidintų mokesčio naštos netolygumą visuomenėje.

PVM didinimas gali skatinti valstybės išlaidas ir infliaciją. Kai PVM įtraukiamas į kainas, o nuo kainų indekso priklauso tiek socialinių išmokų, tiek kitų viešųjų išlaidų augimas, t. y. lėšos tarsi sukasi ratu – daugiau surenkama, bet kartu daugiau tenka išleisti, kad būtų kompensuotas gyventojų patiriamas išlaidų padidėjimas dėl PVM padidinimo.

Kita vertus, nors daugelyje šalių PVM regresyvumo problema iš dalies sprendžiama taikant lengvatinčius PVM tarifus, tolygesnį mokesčių naštos paskirstymą galima pasiekti ir taikant pajamų mokesčio progresyvumą. Taigi, mokesčių reformoje reikšmingai nekeičiant PVM, bet didesnę dėmesį teikiant

4 pav. PVM dalis gyventojų pajamų kvintilėse 2023 m., %

ŠALTINIS: Eurostat. *Distribution of VAT paid by households as a percentage of their gross income by income quintile.*

pajamų mokesčio progresyvumui gali būti pasiekti didesnio socialinio teisingumo tikslai neprarandant ekonomikos efektyvumo.

APIBENDRINANT. Lietuvos ekonomika, įveikusi sunkius išbandymus, atsitiesė ir priartėjo prie ES šalių vidurkio. Tačiau socialinė raida reikšmingai atsilieka. Socialinėms problemoms spręsti reikia aktyvesnių valstybės institucijų, kurios savo funkcijas galės vykdyti geriau, gausiau finansuojamos. Tam būtina toliau tobulinti mokesčių sistemą – kad mokesčiai didintų valstybės pajamas ir kartu būtų teisingi, paskirstyti visuomenės sluoksniams, atsižvelgiant į jų pajėgumą atitinkamus mokesčius mokėti.